

TULEVAISUUSTUTKIMUS VASTAAMASSA PERUSONGELMIIN

BRIITTA KOSKIAHO

Eduskunnan tulevaisuusvaliokunta halusi saada tulevaisuudenvision demokratiasta vuosituhannen vaihteen jälkeen. Tehtävä annettiin ulkopuoliselle tutkijalle, tulevaisuudentutkija Mika Mannermaalle. Vuonna 2006 ilmestyikin raportti aiheesta. Tässä artikkelissa käydään läpi Mannermaan esille ottamia kehitys- ja muutostrendejä arvioiden kokonaisuutta nykytilanteen valossa. Pitivätkö Mannermaan esittämät tulevaisuuden näkökohdat pintansa myöhempään kehitykseen verrattuina? Miten tietynhetkisen näkemys tulevaisuudesta suhtautuu myöhemmin toteutuneeseen tulevaisuuteen?

Tulevaisuudentutkimus nosti päätään länsimaissa heti toisen maailmansodan jälkeen. Se alkoi voimistua hyvinvointivaltioiden laajennettua ja kysymysten näiden valtioiden tulevaisuuden suunnasta tullessa ajankohtaiseksi 1960-luvulla. Toisen maailmansodan jälkeen haettiin hyvinvointivaltiolista kehittämismallia eri Euroopan maissa yritysten ja erehdysten tiellä. Systeemijattelu oli tässä keskeistä. Keski-Euroopassa koettiin taloudellinen takaisku jo 1970-luvulla, jolloin teollinen yhteiskunta alkoi rakoilla. Saksassa vanhat teollisuusalueet tulivat uuden muutoksen vetureiksi, Britanniassa samoin. Alettiin puhua teollisesta restruktuuraatiosta. Tämä oli kasvualustaa myös tulevaisuudentutkimuksen toisen vaiheen (1970- ja 1980-luvuilla) viriämislle Euroopassa. Teollisuus, kansantalouksien veturi, uhkasi vähentyä voimaansa. Mitä tilalle? 1990-luvulta alkaen alettiinkin elää markkinaliberalismin, globalisaation ja tulevaisuuden fragmentaation aikaa. Tulevaisuuden tutkimuksen kolmannessa vaiheessa oltiin jo hyvin haastavien kompleksisten kysymysten kanssa tekemisissä (Son 2015). Suomessa nämä yhteiskunnalliset siirtymät ovat tapahtuneet viiveellä.

Viime aikoina länsimaisessa yhteiskunnallisessa keskustelussa hahmotellut nykyiset ja lähi-tulevaisuuden perusongelmat löytyvät hyvin usein seuraavan kolmen aihepiirin ympäriltä. Kaikki kolme ongelma-aluetta kytkeytyvät toisiinsa yhteiskunnallisessa kokonaisuudessa.

1. Ilmastomuutos ja muut luonnon toimivuutta uhkaavat kehityspiirteet
2. Uusliberaali talous- ja politiikkakehitys
3. Demokratiaa kohtaavat uhat

Suomessa perustettiin Tulevaisuuden tutkimuksen seura vuonna 1980. Seuran piirissä suuret yhteiskunnan muutossuunnat ovat olleet koko ajan tutkijoiden kiinnostuksen kohteina. Eduskunnassa alkoi vuonna 1993 työskennellä tulevaisuusvaliokunta, jonka tehtäviin kuuluu myös seurata ja ennakoita näitä suuria yhteiskunnan muutostrendejä. Vuonna 2006 ilmestyi englanniksi ja suomeksi tulevaisuudentutkija Mika Mannermaalta (1957–2012) tilattu demokratian tulevaisuutta analysoiva raportti. Haluttiin saada vastauksia kysymykseen, mitä demokratialle on tapahtumassa Euroopassa ja maailmalla. Sen katsottiin joutuvan vaikeuksiin. Mannermaan raportin suomenkielinen otsikko oli *Demokratia tulevaisuuden myllerryksessä. Yhteiskunnallinen vaikuttaminen uudessa viitekehityksessä*. Mannermaa keskittyi demokratiamuutokseen mutta viittasi koko ajan myös yleisiin yhteiskunnallisiin muutostendensseihin.

Suomen eduskunta näyttikin hyvissä ajoin ryhtyneen varautumaan demokratiakehityksen muutoksiin, kun se jo viisitoista vuotta sitten halusi päivittää tietojaan. On kiinnostavaa, miten tulevaisuudentutkija onnistui tehtävässään verrattuna siihen, miten demokratiakehitys nyt nähdään ja miten se kytkeytyy muuhun yhteiskuntakehitykseen.

Mannermaan tarkastelun aikaväli ulottui vuoteen 2017 asti, löyhemmän hahmotuksen aikavälin ulottuessa vuoteen 2107. Tätä kirjoitettaessa on vuosi 2020, joten nyt voi jo analysoida päätarkastelun kokonaisajallista kaarta.

Lähtökohtana valtion, markkinoiden ja kansalaisyhteiskunnan kolminaisuus

Mannermaan tarkastelu lähti yhteiskunnan peruskolmijaosta, valtiosta, markkinoista ja kansalaisyhteiskunnasta. Vaikuttaminen siirtyy myös globaalille tasolle ja tapahtuu virtuaalitodellisuudessa, joten demokratian ymmärrys muuttuu muotoaan. Tällainen kehitys onkin tapahtunut, ja se moniutoistuu edelleen.

Nykytilanteen valossa näyttää siltä, että uusliberaalin talousajattelun laajeneminen politiikkaan ja kulttuuriin eri puolilla maailmaa on monimutkaistanut myös erilaisten ryhmien vaikutusmahdollisuuksia (Scripano ym. 2019). Tutkijat korostavat subjektien muuttumista hegemonioiden suuntaiseksi. Mitä asioita tällöin kukin oikeastaan ajaa, jää epäselväksi. Mannermaa korosti vapautta demokratian yhteydessä. Juuri tämä vapaus on uhattuna.

Tulevaisuudentutkimus lähtee useimmiten siitä, että tulevaisuuksien muodostuminen nähdään toisilleen vaihtoehtoisiksi skenaarioiksi eikä niin, että hahmotetut yhteiskunnallista kehitystä määräävät yleiset suuntaukset vaikuttaisivat vaihtoehtoista muodostettavaan kombinaatioon. Skenaarioiden sisältötekijöihin vaikuttavat myös ulkoiset tekijät. Yhteiskuntatieteilijät, jotka tarkastelevat tutkimuskohdettaan, yhteiskuntaa, turvautuvat yhteiskuntateorioihin ja tarkastelevat kohdettaan näiden välityksellä. Tulevaisuutta määrittävät ennakoasettamukset. Tulevaisuudentutkijat lähtevät taas useasti ikään kuin neitseelliseltä maaperältä. Tulevaisuus on avoin. Puhutaan kuitenkin ajureista, jotka ohjaavat kehitystä, mutta tutkimuksen pohjana ei ole yhtä teoreettista rakennelmaa. Tulevaisuus halutaan pitää avoimena ja yllätyksellisenä.

Raportin alussa tuotiin esille demokratiaketikeyteen vaikuttavina kokonaisuuksina riskiyhteiskunnan/luottamusyhteiskunnan sekä valvontayhteiskunnan ja tietoyhteiskunnan käsitteet. Yhteiskunnan tulevaisuus nähtiin monikkona.

Länsimainen demokratia ei tulevaisuudessa ole enää kansallisvaltioiden edustukselliseen demokratiaan pohjautuva kokonaisuus vaan vähemmistöjen erilaistumisen yhteiskunta. Se pohjautuu kansalaisyhteiskunnan monikkomaisuuteen, näin oletettiin.

Vanhan puolueisiin kytkeytyvän demokratian vastaisina kehityspiirteinä esitettiin väestön ikääntymistä. Nuoret ikäluokat, toisin kuin vanhat, eivät ole niin kiinnostuneita vanhoista vaikuttamisen muodoista, kuten äänestämisestä. Globaali maailma ei piittaa entisistä agraarisen ja teollisen yhteiskunnan demokraattisista toimintatavoista. Poliittikkaviive laukeaa lähitulevaisuudessa, toteusi Mannermaa.

Tulevaisuus tuo mukanaan uusia ideologioita. Tekijä viittasi erilaisiin suuntauksiin, jotka vuonna 2006 olivat keskustelussa esillä: uusmarxilaisuus, uusliberalismi, fundamentalismi, meritokratia, systeemiajattelu, transhumanismi, potterismi, kyberismi ja ihmisten muokkaaminen eri tarkoituksiin, hedonismi ja keinotekoisien luomuksien, kuten älyrobottien, oikeudet. Voittajaksi voi selvittää kuitenkin ”maailman johtaminen on sankarien asia” -ideologia. Eri ideologioiden asemaa ei raportissa asetettu teoreettiseen kontekstiin. Todettiin, että tulevaisuus yllättää. Sankarien johtajuus -paradigma näkyikin menestyvän maailman johtavien maiden, Yhdysvaltojen ja Kiinan, nykyisten johtajien korostuneessa asemassa.

Tulevaisuuden suuntauksia olisi myös monikulttuurisuus. Se on raportin mukaan toivottavaa, mutta sen rauhanomaisesta toteutumisesta ei ole varmuutta. Monikulttuurisuus onkin noussut ongelmaksi erityisesti vuoden 2006 jälkeen. Mannermaa oli selvästi kiinnostunut erilaisista globaalitason malleista. Monikulttuurisen globaalitason kansalaisyhteiskunnan lisäksi hän ennakoiki globaalitason virtuaalihallintoa ja sen avulla harjoitettavaa maailmanhallintaa. Globaalitason demokratian lisäksi, kiinnostuksen kohteina olivat globaali markkinaliberalismi ja kulttuuris-uskonnolliset blokit. Kaksi viimeksimainittua tekijää voivat myös haitata globaalitason demokratian syntymistä ja ylläpitämistä.

Tietoyhteiskunta–riskiyhteiskunta sekä luottamusyhteiskunta–vähemmistöjen yhteiskunta -tulevaisuuksista suhteessa demokratiaan on viidessätoista vuodessa jo selvinnyt, että nuorten ikäryhmien

kiinnostuksen vähentyessä edustuksellista demokratiaa kohtaan tilalle ei laajassa määrin ole syntynyt virtuaalidemokratiaa, joka korvaisi edustuksellisen demokratian. Ei ole myöskään kehittynyt yleisiä globaaleja virtuaalidemokratiamalleja, sen sijaan kyläkin virtuaalisia metodeja vanhan demokratian toimintatapojen häiritsemiseen mm. vaalien järjestämisessä.

Monikulttuurisuus on problematisoitunut koko ajan sitten vuoden 2006. Tämä liittyy entistä enemmän myös äärioikeistolaiseen fundamentalismiin. Monikulttuurisuuden vastaanottamisesta on viidessätoista vuodessa kehittynyt kansainvälisesti uhkatekijä demokratialle.

Vielä vuosituhaten vaihteessa uskottiin kansalaisten osallistumisen nousuun eri tasoilla. Mannermaa näki, että osallistumisesta nousisi vahva voima niin yhteiskuntien sisällä kuin niiden välillä. Tällaista kehitystä on vaikea nähdä muuta kuin some-osallistumisen piirissä. Esimerkiksi markkinaliberalistien yksityistaloudellisten voimien tunkeuduttua eri maiden julkisten hallintojen aiemmin ylläpitämien toimintojen sisään on tapahtunut enemmänkin yhteiskuntien markkinoistumisen kasvua kuin kansalaisten osallistumisen laajenemista.

Markkinaliberalismissa uskotaan yksilön voimaan markkinatoimijana. Ajatuksena on, että yksilöllä on tällöin kaikki mahdollisuudet ja kyvyt toimia markkinoilla. Näin ei kuitenkaan ole esimerkiksi yksityisten tuottajien hallinnoimien mutta julkisen sektorin maksamien sosiaali- ja terveyspalvelujen suurkuluttajien, kuten vanhojen tai vammaisten, kohdalla. Hyvin toimivaa osallistumiseen liittyvää demokratiaa ei ole yleisesti syntynyt Suomessa eikä muissakaan läntisissä maissa puolustamaan vanhojen ihmisten oikeuksia esimerkiksi asiointensa ajamiseen digitalisoituvassa ja nopeasti muuttuvassa maailmassa. Demokratia ei tällöin toimi (Koskiahon ja Saarinen 2019).

Kehityksen suuret aallot

Raportissa kutsuttiin suuriksi aalloiksi tietoyhteiskuntaan perustuvaa kehitystä, joka on tieto- ja viestintäteknologian dominoimaa. Se alkoi 1900-luvun loppupuolella jatkuen 50 vuotta ensin ideologiapainotteisena ja sitten sisältöpainotteisena. Suomessa olimme 2006 kuitenkin jo jälkimmäisessä vaiheessa. Seuraavaksi tietoyhteiskunta

muuttuisi bioyhteiskunnaksi, jossa luontoa aletaan entistä enemmän muokata teknisesti, esimerkiksi geenien muokkaus. Tämä keskustelu oli voimissaan juuri kuluvan vuosituhaten alussa. Bioyhteiskuntavaiheen ennustettiin raportissa kestävän 25 vuotta. Sitä seuraa fuusioyhteiskunta, josta ei vielä osata sanoa oikein mitään, totesi Mannermaa.

Raportissa keskityttiin tietoyhteiskuntaan, koska muusta ei vielä oikein ollut hahmotusta. Tietoyhteiskunnan yhteys markkinaliberalistiseen yhteiskuntamalliin on erilainen kuin pohjoismainen hyvinvointiyhteiskunta. Näistä muodostuu kaksi erilaista skenaariota. Mannermaa piti näitä kahta toisistaan erillisinä myös tulevaisuutta ajatellen. Toisin näyttää olevan nyt, kun markkinaliberalistiset mallit ovat tunkeutuneet yhä syvemmälle myös pohjoismaiseen hyvinvointivaltiolliseen yhteiskuntamalliin. Lähenytymistä on tapahtunut huomattavassa määrin talouden, kulttuurin ja sosiaalisen sfäärin saatua markkinaliberalistisia piirteitä ja toimiessa tämän jälkeen yhdensuuntaisesti. Euroopassa tämän kehityksen veturina näyttää toimivan Euroopan unioni. Suomen kehityksen riippuvuutta EU:sta ei raportissa painotettu tulevaisuuden muodostumisessa.

1990-luvulla ja seuraavan vuosikymmenen alussa tulevaisuudentutkijoita elähdytti Francis Fukuyaman ajatus historian päättymisen mahdollisuudesta. Jatkoksi tarvittiin uudenlaista maailmanjärjestystä (Fukuyama 1992, 2004). Ideologinen taistelu oli päättynyt, joten uusi järjestys rakentuisi liberaalin demokratian varaan. Ei pidä haikailla utopististen maailmanjärjestysten, kuten kommunismin, perään vaan lähteä käytännölliseltä perustalta kehittämään liberalismia länsimaissa uudeksi maailmanjärjestykseksi. Tästä lähtökohdasta näytti ponnistavan myös eduskunnan tulevaisuusvaliokunnalle laadittu tutkimusraportti. Tämän jälkeen maailma on kuitenkin edelleen kompleksisoitunut, eikä länsimaisen liberalismien muodostuminen globaaliksi maailmanjärjestyksen perustaksi näytä samalla tavalla mahdolliselta kuin 15 vuotta sitten.

Fukuyama arvioi itse vuonna 2018, että liberaaliin maailmanjärjestykseen siirtyminen ei enää olekaan niin yksioikoista kuin hän oli aiemmin hahmottanut. Esiin ovat nousseet nationalistiset poliittiset agendat. Taustalla näyttää olevan globaalin talouden, markkina- eli uusliberalismin, epäon-

nistuminen. Sen ovat aikaansaaneet osaltaan niin Yhdysvalloissa kuin Euroopassakin voimistuneet nationalistiset äärioikeistolaiset liikkeet. Tätä liikehdintää Fukuyama kutsuu identiteettipoliitikan ilmentymäksi. Juuria etsitään enemmän menneestä kuin katsotaan tulevaisuuden uusia mahdollisuuksia. Tämä ilmiö on noussut vuoden 2006 jälkeen niin hallitsevaksi, että se on tyrehtyttänyt myös muiden kuin identiteettipoliitikan etsijöiden tulevaisuudenhaaveiden moninaisuuden tavoittelua.

Tulevaisuudentutkimuksen paikka

Koko ajan tutkimustoiminnassa syntyy uusia tapoja jäsentää yhteiskuntaa ja globaalia todellisuutta. Tulevaisuudentutkimuksella on paikkansa tässä prosessissa. Sen avulla tutkitaan tietystä ajassa olevia heikkoja ja vahvoja signaaleja sekä näiden todennäköistä toteutumista tulevaisuudessa.

Toisaalta esille työntyy uusia painotuksia, havaitaan uusia ongelmia ja haasteita, jotka vaativat taas uusia tulkintoja maailmanmenosta. Jos katsoo maailmaa vuoden 2006 perspektiivistä, voi todeta, että valtaosa Mannermaan silloin havaitsemista maamerkeistä on vielä käytössä vuonna 2020. Toiset signaalit ovat heikentyneet ja toiset voimistuneet tai kokeneet jonkinlaisen muodonmuutoksen. Tämän hetken ongelmat ovat olleet havaittavissa jo vuonna 2006, mutta niiden myöhemmät suuruus-suhteet ovat olleet vielä hämärän peitossa. Joistakin aikaisemmista merkeistä on puhti jo pudonnut pois.

Tuhannen taalan kysymys onkin: Miten etukäteen voitaisiin nähdä, mistä trendeistä seuraavien vuosikymmenten aikana syntyy merkittäviä ja kuinka nopeasti? Samoin pitäisi tietää, mitkä kysymyksenasettelut ja ajattelumallit menettävät nopeasti tai hitaammin merkitystään taikka katoavat suhteellisen nopeasti menneisyyteen. Auttaisiko tässä se, jos tulevaisuudentutkimusta sidottaisiin tiiviimmin yhteiskuntatieteelliseen teoriaperustaan?

Mannermaan raportissa ennakoitiin tietoyhteiskunnan valloitusretken monipuolisuutta ja vauhtia, minkä oletettiin monin paikoin olevan liiankin nopeaa. Markkinaliberalismin merkitys maailman muuttajana arvioitiin taas hieman liian pidättyväisesti. Demokraattisen liikehdinnän valloitusta globaaliksi kuvattiin suurin vedoin ja tietoyhteiskunnan demokraattista kehitystä liian optimistisesti. Ristiriidat, joihin kyllä viitattiin

raportissa, ovat aiheuttamassa puolentoista vuosikymmenen jälkeen enemmän ongelmia kuin oli nähtävissä aiemmin: esimerkkinä isännän äänen voimistuminen poliittisessa megatason johtajuudessa ja kulttuuris-uskonnollisten dogmien merkitys maailman muovautumisessa. Pitkääikäiset nykysodat ja niihin liittyvä uusi kansainvaellus lisäävät yhteiskuntien monikollisuutta ja keskinäistä riippuvuutta, mutta lisääkö kehitys demokratiaa maailmassa? Tuskin, ainakaan lyhyellä aikavälillä – ja millaista demokratiaa, ei ainakaan länsimaista. Tulevaisuudentutkimus näyttää jäävän eräänlaiseksi mahdollisuuksien kartoittajaksi.

Jälkikirjoitus

Tämän tekstin olin päivännyt 28.2.2020. Tuolloin elettiin vielä koronaviruspandemian esivaihetta Suomessa. Muutamassa viikossa tilanne muuttui täysin toiseksi. Aiemmista kriiseistä on opittu, että niiden aiheuttamat muutokset yhteiskunnallisiin perustekijöihin voivat olla merkittäviä. Tulevaisuudentutkimuksessa on vaikea ottaa yhtäkkiä kriisejä huomioon. Tutkimus luottaa enemmän pitkäaikaisiin trendeihin ja kehitysnäkymiin. Suomen tapaisessa yhteiskunnassa kriisit ovat aiemmin lujittaneet perusarvoihin turvautumista. Demokratia kuuluu niihin. Puoluekannatustutkimus osoittaa, että muutamassa maaliskuisessa viikossa 2020 suurimpien puolueiden kannatuslukemat ovat heilahtaneet äärioikeistosta kohti sosiaalidemokraattista linjaa.

Kirjallisuus

- Fukuyama, Francis (1992) *The End of History and the Last Man*. Free Press. New York.
- Fukuyama, Francis (2004) *State-building. Governance and World Order in the 21st Century*. Cornell University Press. New York.
- Fukuyama, Francis (2018) *Identity. The demand for dignity and the politics of resentment*. Farrar, Straus and Giroux. New York.
- Koskiaho, Briitta ja Saarinen, Erja (toim., 2019) *Ihan pihalla? -kansalaistutkimus*. SOSTE ry. Helsinki. www.soste.fi/ihan-pihalla
- Mannermaa, Mika (2006) *Demokratia tulevaisuuden myllerryksessä. Yhteiskunnallinen vaikuttaminen uudessa viitekehyksessä*. Tulevaisuusvaliokunta. Eduskunta.
- Scribano, Adrian, Timmermann Lopez, Freddy ja Korstanje, Maximiliano E. (toim., 2019) *Neoliberalism in Multi-Disciplinary Perspective*. Palgrave Macmillan. Cham.
- Son, Hyeonju (2015) The history of Western futures studies: An exploration of the intellectual traditions and three-phase periodization. *Futures*, Vol. 66, February 2015, 120–137. <https://doi.org/10.1016/j.futures.2014.12.013>

Kirjoittaja on Tampereen yliopiston sosiaalipoliitikan professori emerita.